

DOI 10.31909/26168774.2019-(40)-23

УДК 94:[338.45:67/68](477.74)Р

Лілія ЦИГАНЕНКО*

РОЗВИТОК ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В БЕССАРАБІЇ 1878 – 1890 рр. (за матеріалами «Оглядів Бессарабської губернії»)

На підставі статистичних відомостей, які друкувалися в щорічних збірках Бессарабського статистичного комітету під назвою «Огляд Бессарабської губернії» розглядаються питання розвитку окремих галузей легкої промисловості на території Бессарабської губернії протягом 1878 – 1890 років. Аналізуються причини слабого представлення підприємств означеної галузі в господарчому розвитку регіону. На підставі порівняння кількісних показників по підприємствам легкої промисловості в краї встановлена відповідна спеціалізація окремих повітів Бессарабії. Розглянуто дані щодо діяльності торгових підприємств, із деталізацією роботи безпосередньо магазинів і крамниць з товарами легкої промисловості. Особливий акцент зроблено на положенні підприємств легкої промисловості на території Південної Бессарабії, яка лише після 1878 року знову увійшла до складу Російської імперії. Зроблено висновки щодо причин відставання галузі та особливостей її розвитку в Бессарабській губернії.

Ключові слова: легка промисловість, торгівля, економіка, Південна Бессарабія.

Постановка проблеми. Однією з найстаріших галузей економіки будь-якої держави є легка промисловість. Можна стверджувати, що історія людства була б неможлива без цього сегменту. З давніх-давен людина не могла обійтися без одягу та взуття, посуду та хутряних виробів. Саме виготовлення цих речей дало поштовх для створення та подальшого розвитку однієї з найпотужніших галузей цивілізованого світу – легкої промисловості. Як відомо, поштовхом для індустріалізації в Європі були успіхи саме в текстильному виробництві, де саме й з'явилися перші мануфактури. Перші підприємства легкої промисловості в Російській імперії з'явилися ще наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Завдяки державним замовленням створювалися сукняні, полотняні, конопляні та інші мануфактури. Однак більш-менш потужне зростання виробництва легкої промисловості в імперії спостерігалось вже з другої половини XIX ст. Саме в цей час виникають підприємства легкої промисловості й на українських землях, які на той час були підпорядковані Російській імперії: шкіряні заводи в Києві та Бердичеві, джутова фабрика в Одесі тощо. Ці підприємства спочатку нагадували кустарні майстерні та мали незначний обсяг виробництва, однак згодом поміщицькі та державні фабрики почали витіснятися капіталістичними та купецькими підприємствами, що працювали з використанням найманої праці. До цього ж періоду відноситься й поява підприємств легкої промисловості на території Бессарабії. Однак рівень їх розвитку та технічні характеристики суттєво відставали від передових європейських підприємств. На сьогодні, легка промисловість України – одна з найпотужніших галузей народного господарства, яка поділяється на 25 підгалузей із сучасними підприємствами та високою рентабельністю виробництва. Дослідження історії зародження та становлення легкої промисловості в Україні сьогодні може розглядатися як одна з актуальних історичних проблем, вирішення якої пов'язано із перспективами галузі в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань соціально-економічного розвитку губерній Російської імперії є доволі складною, але водночас й актуальною проблематикою в сучасних регіональних історичних розвідках. Питанням історичного розвитку окремих галузей легкої промисловості історики почали цікавитися

* Циганенко Л. – доктор історичних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет; e-mail: liliatsyganenko@gmail.com

ще в XIX ст. На сучасному етапі розвитку історичної науки головна увага приділяється розробці питань, пов'язаних зі специфікою процесу капіталізації в українській промисловості загалом та легкій промисловості зокрема; аналізом ролі іноземного капіталу в розвитку окремих галузей легкої промисловості на українських землях; дослідженням специфіки впливу на матеріальне становище як власників заводів чи фабрик, так і пересічних громадян тощо. Серед сучасних істориків, що розробляють дану проблематику, потрібно назвати М. Москалюка¹, О. Машкіна², Б. Кругликова³, С. Мартинчука⁴, А. Філінюка⁵, Л. Циганенко⁶, В. Левицького⁷ тощо.

Метою статті є аналіз розвитку галузей легкої промисловості на території Бессарабії взагалі та її південної частини зокрема, з'ясування основних чинників, що впливали на її розвиток, виявлення найбільш розвинутих підгалузей в цьому сегменті економіки регіону.

Наукові завдання статті. На підставі статистичних матеріалів «Оглядів Бессарабської губернії» за 1878 – 1890 рр. та архівних матеріалів Комунальної установи «Ізмаїльський архів» розкрити специфічні риси капіталізації легкої промисловості у зазначений період; простежити динаміку розвитку підгалузей легкої промисловості та порівняти рівень розвитку зазначених галузей в різних повітах Бессарабської губернії.

Виклад основного матеріалу.

Легка промисловість Російської імперії ніколи не відносилася до пріоритетних економічних галузей держави. Патріархальний уклад життя населення імперії передбачав ведення натурального господарства, що робило мешканців імперії фактично незацікавленими в розвитку легкої промисловості: більшість речей, що зазвичай вироблялись саме в цій галузі (одяг, взуття тощо) кожна родина виготовляла самостійно-кустарним способом. Поступовий розвиток економіки держави, нарощування її військової могутності сприяли певному піднесенню галузі: населення вже не задовольнялося «домашнім» одягом, а військова галузь потребувала з кожним роком все більше виробів легкої промисловості, що призвело до успіхів у розвитку текстильної галузі. Поряд з чисельними кустарними майстернями з'являлися державні та поміщицькі підприємства в льняній, вовняній, суконній, бавовняній, полотняній, канатно-джутовій, шкіряній галузях. Наприкінці 80-х років XIX ст. кустарним промислом в означеній галузі займалися майже 7 млн. осіб. У вирощуванні льону Російська імперія займала майже 80% світового ринку, а виробництво бавовни з 1894 по 1911 роки зросло на 388%⁸. І льон, і бавовна були основною сировиною для текстильної індустрії, що цілком очевидно позначилося на розвитку цих галузей. Так, лише ситцева мануфактура Альберта Гюбнера

¹ Москалюк М. (2015). *Легка промисловість українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст.* Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. Тернопіль. Вип. 2. Ч. 1. С. 78–84.

² Машкін О. (1998). *Російське дворянство іноземного походження в промисловості України другої половини XIX – початку XX ст.* Український історичний журнал. № 2. С. 83–91.

³ Кругликов А. (1992). *Текстильная промышленность России в начале XX века. Историко-социологическое исследование.* М. 365 с.

⁴ Мартинчук С. (2016). *Промисловий розвиток Волинської губернії наприкінці XVIII – на початку XX ст.*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Луцьк. 240 с.

⁵ Філінюк А. (2010). *Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації*: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 728 с.

⁶ Циганенко Л. (2008). *Роль Бессарабського дворянства у розвитку промисловості та транспортної інфраструктури краю (XIX – початок XX ст.)*. Волинські історичні записки. Збірник наукових праць. Житомир, Житомирський державний університет ім. І.Я.Франка. Том 1. С. 34-43.

⁷ Левицький В. (2018). *Легка промисловість України в умовах монополістичного капіталізму (кінець XIX – початок XX ст.)*. Гілея: науковий вісник. Вип. 134 (7). С. 7-10; Його ж (2018). *Розвиток шкіряної промисловості у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX століття*. Емінак: науковий щоквартальник. № 1 (21) (січень-березень). Т. 1. С. 31-36.

⁸ Станкевичус А. *Экономика Российской империи в цифрах и фактах.* URL: <https://medium.com/@stankevichhyus>

в Москві виробляла понад 20 видів тканини, а обсяги виробництва склали в 1896 – 1 млн. відрізків, а в 1912 – 1,8 млн. відрізків⁹.

Розвиток легкої промисловості в українських землях, які на той час знаходилися під юрисдикцією Російської імперії, мав певні особливості, які залежали від імпорту устаткування, сировини й матеріалів. Окрім цього, галузі легкої промисловості в українських землях мали певну спеціалізацію. Так, сукняне виробництво було налагоджено в Харківській, Херсонській та Катеринославській губерніях, вовномийні частіше за все працювали в Київській і Чернігівській губерніях¹⁰.

Бессарабія пізніше за інші європейські губернії увійшла до складу Російської імперії. В 1812 році у відповідності до Бухарестського мирного договору ці землі були включені до складу держави. Приєднані території мали виключно сільськогосподарське економічне орієнтування. Як зазначав у 1862 році А. Защук: «... хліборобство і скотарство є двома основними, а вірніше сказати, єдиними галузями економічного розвитку Бессарабії»¹¹. Сучасний історик С. Таранець погоджується з думкою попередника: «З огляду на кліматичні умови, кожен регіон Бессарабської губернії отримав своє сільськогосподарське спрямування. Вузька смуга Подунав'я мала суттєві кліматичні відмінності від Буджацького степу, тому з давніх часів місцеве населення цього регіону набуло галузевої спеціалізації»¹². В регіоні вирощували хлібні культури, льон, тютюн, виноград, займалися вівчарством. Промислових підприємств на початку XIX ст. в краї практично не було. Після приєднання краю до Російської імперії й до 1819 р. в регіоні «була дуже незначна кількість дрібних фабрик для фарбування сукна й полотна, для виготовлення свічок для місцевого вживання»¹³. У 1830 році в Бессарабії вже нараховувалося 144 фабрики й заводи, з яких 101 (!) відносилися до підприємств легкої промисловості. Це шкіряні (64), свічні (31), миловарні (23), паперові (3) підприємства. У 1848 році загальна кількість промислових підприємств у Бессарабії зросла до 297 одиниць¹⁴.

У 1858 році кількість фабрик на території краю істотно збільшилася – їх стало вже 435. Серед них провідне місце займали підприємства легкої промисловості (див. Таблиця 1).

Таблиця 1

Заводи та домашні фабричні заклади Бессарабії (1858 рік)

підгалузі легкої промисловості	кількість	вартість виробленого товару (руб)	кількість робітників
Свічні	25	24 583	41
Воскові	1	17 000	11
Мильні	9	4 700	36
Салотопні	10	133 020	173
Сукняні	2	355	4
Текстильні	1	4	1
Красильні	20	251	22
Капелюшні	1	50	5

⁹ Там само.

¹⁰ Левицький В. (2018). *Легка промисловість України в умовах монополістичного капіталізму (кінець XIX – початок XX ст.)*. Гілея: науковий вісник. Вип. 134. С. 8.

¹¹ Защук А. (1862). *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область*. СПб. С. 204.

¹² Таранець С. (2008). Економічна діяльність старообрядців Бессарабії у XIX – на початку XX ст. Література та культура Полісся. Вип. 44. С. 163.

¹³ Корнилович С. (1899). *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака*. Аккерман: типография И. Гринштейна. С. 118.

¹⁴ Защук А. (1862). *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область*. СПб. С. 327-328.

Шкіряні	38	14 131	59
Взуттєві	11	165	11
Гончарного посуду	236	2 942	236

Розподіл означених фабрик, заводів та кустарних підприємств у повітах виглядала в цей період наступним чином:

- Хотинський – 13
- Сорокський – 29
- Оргеєвський – 242
- Яський – 1
- Кишинівський – 14
- Бендерський – 2
- Аккерманський – 4

Деяко іншою була ситуація в містах губернії: Кишинів – 63, Оргеєв – 22, Бендери – 8, Аккерман та Бельці – по 7, Хотин – 4.

Як ми бачимо з таблиці найбільш прибутковими в першій половині XIX ст. в Бессарабській губернії були салотопні, на яких працювало майже 200 чоловік, а річна вартість продукції сягала 133 тис. рублів. Що ж до найбільш розвинутих у промисловому відношенні повітів – перше місце безперечно належало Оргеєвському повіту, на території якого працювало понад 260 промислових підприємств. Найменш розвинутими були південні регіони Бессарабії – Бендерський та Аккерманський повіти, кількість промислових підприємств у яких коливалася в межах цифри 10.

Чисельні війни, що торкнулися території Бессарабії в першій половині XIX ст. призводили до частоті зміни державної приналежності регіону: від Російської імперії до Румунської держави. Після завершення російсько-турецької війни 1877-1878 рр. територію Бессарабії знову було включено до складу царської імперії. Як же позначилися попередні буремні роки на економічному розвитку Бессарабії й в першу чергу на легкій промисловості. Відповідь на це питання нам допомогли знайти статистичні відомості, що друкувалися щорічно в «Оглядах Бессарабської губернії». Для аналізу ми обрали кілька груп таблиць, які містять інформацію саме по галузях легкої промисловості в регіоні.

Перша група таблиць має назву «Види та обороти крамничної торгівлі в містах». Виокремивши лише ті крамниці, що торгували споживчими товарами різних груп легкої промисловості (лавки з красним товаром, галантерейні, готового одягу та взуття, хутряні) ми склали певне уявлення про розвиток легкої промисловості в столиці краю¹⁵. Динаміка розвитку цих видів торгівлі по місту Кишиневу виглядала наступним чином (див. Таблиця 2):

Таблиця 2

Види та обороти крамничної торгівлі по місту Кишинів

Види товару	1879		1880		1884		1886	
	кількість	вартість	кількість	вартість	кількість	вартість	кількість	вартість
З красним товаром	242	496	266	492	255	620	217	689
Галантерейних	34	296	42	255	37	90	61	172
Готового одягу та взуття	31	24	36	32	43	59	74	119
Хутрових	4	29	3	21	3	20	4	28
Всього	1787	1665	1977	2634	1507	1450	1849	3810
з них торгували	311	845	347	800	338	789	356	1008

¹⁵ Обзор Бессарабской губернии. Кишинев. Бессарабский губернский статистический комитет. 1871-1914 гг.

виробами легкої промисловості								
%%	17,4	50,7	17,5	30,7	22,4	54,4	19,2	26,4

Аналіз даних таблиці дозволяє стверджувати, що торгівля виробами легкої промисловості протягом 80-х років XIX ст. у порівнянні із загальною кількістю торгових закладів коливалась в межах від 17,4% у 1879 році до 22,4% у 1884 році. Однак, не зважаючи на незначну кількість таких торгових точок, вартість реалізованого товару в них іноді перевищувала 50% від загально-губернського продажу будь-яких промислових товарів.

Що ж до розвитку різних галузей легкої промисловості в Південній Бессарабії¹⁶, то тут стан був набагато гірший (див. Таблиця 3). Найбільш розвинутими містами виявилися Аккерман і Ізмаїл, які впродовж десятиріччя демонстрували стаке збільшення торгових закладів, що реалізовували товари легкої промисловості.

Таблиця 3

**Кількість торгових закладів Південної Бессарабії,
що реалізовували товари легкої промисловості
(1879 – 1890 рр.)**

	1879	1880	1882	1883	1884	1885	1886	1890
Аkkerман	25	25	35	36	35	38	38	42
Болград	36	20	16	15	20	21	17	18
Рені	4	6	10	10	14	9	10	10
Кілія	19	19	18	18	18	17	13	15
Вилково	9	8	8	8	7	7	7	7
Ізмаїл	30	54	48	48	48	45	46	40
Всього	123	132	135	135	142	137	131	132

Цілком зрозуміло, що товар, який реалізовувався через комори та магазини не завжди був місцевого виробництва, а відтак, для того, щоб з'ясувати дійсний стан розвитку легкої промисловості в Бессарабії проаналізуємо кількісні показники щодо наявних фабрик і заводів¹⁷, виокремлюючи ті, що представляють саме галузі легкої промисловості (див. Таблиця 4).

Таблиця 4

Підприємства легкої промисловості в Бессарабії (1879 – 1886 рр.)

Галузь	1879	1880	1884	1885	1886
шерстемийні	7	7	2	11	12
шкіряні	72	76	151	41	45
сукняні	20	7	9	16	15
прядильні	--	--	--	--	1
всього	99	90	162	68	73
з них у Південній Бессарабії	21	26	36	16	18
Всього промислових підприємств у губернії	837	827	949	804	800

¹⁶ Обзор Бессарабской губернии. 1879-1890.

¹⁷ Обзор Бессарабской губернии. 1879-1886.

Аналіз статистичних відомостей, наведених в таблиці дозволяють стверджувати, що в останній третині XIX ст. легка промисловість не відносилася до пріоритетних галузей в економіці Бессарабської губернії: питома вага підприємств галузі коливалася від 2% (1885 р.) до 17% у 1884 році. Легка промисловість в Бессарабії була представлена шерстемийнями, фабриками з обробки та виготовлення шкіри та сукна.

Протягом зазначеного часу можемо визначити певну «спеціалізацію» по повітах. Так, в Орєєвському повіті найбільш розповсюдженими були сукняні фабрики. В 1879 році їх було 17, а вартість виробленої продукції становила 6 800 руб. Підприємства Яського повіту спеціалізувалися на виготовленні шерстяних тканин, а Сорокського та Хотинського повіту – на обробці шкіри¹⁸.

Що ж до території Південної Бессарабії – кількість підприємств легкої промисловості тут була найнижчою в губернії. У 1879 році в Аккерманському повіті діяло 3 сукняні фабрики, на яких працювало 14 чоловік, а вартість виготовленої продукції становила 3 070 руб.¹⁹ У 1880 році кількість цих фабрик скоротилася до 2, однак щодо вартості виготовленого сукна – вона децю збільшилася – до 3 120 руб.²⁰

В аналітичній довідці за 1883 рік, що міститься в «Огляді Бессарабської губернії» зазначалося, що «за предметами виробництва промисловість губернії тримається попереднього свого напрямку; по обсягам та вартості річного виробництва вона відрізняється від минулого 1882 року в наступних галузях: в м. Кишиневі головне місце належить обробці тютюну на суму до 319 000 руб., шкіряне виробництво – на суму 192 075 руб, нижче – свічкове, цегляне та виробництво шипучих вод. ...Всього в містах губернії діяло 171 промислове підприємство, на яких працювало 850 робітників»²¹.

В матеріалах статистичних відомостей за 1884 рік зазначено, що «в цілому промислове виробництво та заводські справи в губернії знаходяться в повному застої. Сума виробництва по губернії за 1884 рік становила 1 274 984 руб – проти суми за 1883 р. – 974 552 руб. Це збільшення виключно за рахунок «рибних» заводів – по причині збільшення вилову риби»²². В цьому ж році в Аккерманському повіті з'являється перша на всю губернію прядильна фабрика, яка виробила продукції на суму в 2 000 руб.²³

Висновки.

Таким чином, підводячи підсумки аналізу статистичних відомостей щодо розвитку промисловості в Бессарабській губернії протягом останньої третини XIX ст. ми можемо стверджувати, що незважаючи на досить потужну сировинну базу, сприятливі природно-кліматичні умови легка промисловість в регіоні знаходилася в занедбаному стані. Цей факт можна пояснити кількома причинами: по-перше, означені території за своїм попереднім розвитком були виключно сільськогосподарського спрямування й використовувалися царським урядом в якості бази сировини; по-друге, місцеве населення, більшість якого була представлена селянами різних категорій, не була готова до кардинальної зміни економічних уподобань й переходу до промислового виробництва. По-третє, слабка матеріально-технічна база існуючих в регіоні промислових підприємств та низька якість виготовленої продукції не дозволяла місцевим товарам легкої промисловості скласти гідну конкуренцію товарам іноземного походження, які, зважаючи на близькість кордонів, мали більший попит серед населення краю.

REFERENCES

Zashchuk A. (1862). *Materyali dlia heohrafiyi i statistiki Rossii, sobranie ofytserami heneralnoho shtaba. Bessarabskaia oblast.* SPb.

¹⁸ *Обзор Бессарабской губернии.* 1879. С. 23.

¹⁹ Там само. С. 24.

²⁰ *Обзор Бессарабской губернии.* 1880. С. 12.

²¹ *Обзор Бессарабской губернии.* 1883. С. 7.

²² *Обзор Бессарабской губернии.* 1884. С.34.

²³ Там само. С. 35

Kornilovich S. (1899). Statisticheskoe opisanie Bessarabii sobstvenno tak nazivaemoi ili Budzhaka. Akkerman: tipohrafiya Y. Hrynshteina.

Kruhlikov A. (1992). Tekstynnaia promishlennost Rossii v nachale XX veka. Istoriko-sotsiologicheskoe issledovanye. M., 365 s.

Martinchuk S. (2016). Promislovii rozvitok Volinskoi hubernii naprykintsi XVIII – na pochatku XX st.: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Lutsk, 240 s.

Mashkin O. (1998). Rosiiske dvorianstvo inozemnoho pokhodzhennia v promyslovosti Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. № 2. S. 83–91.

Moskaluk M. (2015). Legka promyslovist ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii u drugii polovyni XIX – na pochatku XX st. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu im. V. Gnatiuka. Seriia: istoria. Ternopil. Vip. 2. Ch. 1 S. 78–84.

Levitskyi V. (2018). Legka promyslovist Ukrainy v umovakh monopolistychnoho kapitalizmu (kinets XIX – pochatok XX st.) // Hileia: naukovyi visnyk. Vyp. 134 (7). S. 7–10;

Levitskyi V. (2018). Rozvytok shkirianoi promyslovosti u Naddnyprianskii Ukraini u druhi polovyni XIX – na pochatku XX stolittia // Eminak: naukovyi shchokvartalnyk. № 1 (21) (sichen-berezen). T. 1. S. 31–36.

Obzor Bessarabskoi hubernyy. Kishinev. Bessarabskyi hubernskiy statystycheskii komitet. 1879 - 1890.

Stankevychus A. Ekonomika Rossiiskoi imperiyi v tsifrah i faktah. Rezhym dostupa: <https://medium.com/@stankevichyus>

Taranets S. (2008) Ekonomichna diialnist staroobriadtsiv Bessarabii u XIX – na pochatku XX st. Literatura ta kultura Polissia. Vip. 44. S. 162-175.

Filiniuk A. (2010). Pravoberezhna Ukraina naprykintsi XVIII – na pochatku XX stolittia: tendentsii rozvytku i sotsialni transformatsii: monohrafiia. Kamianets-Podilskiy: Aksioma, 728 s.

Tsyganenko L. (2008). Rol Bessarabskogo dvorianstva u rozvytku promyslovosti ta transportnoi infrastruktury kraiu (XIX – pochatok XX st.). Volynski istorychni zapysky. Zbirnyk naukovykh prats. Zhytomyr, Tom 1. S. 34-43.

Tsyganenko L. The Development of Light Industry of Bessarabia in 1878-1890 (a case study of the «Review of the Guberniya of Bessarabia»)

On the basis of the statistical data that were published in the annual collections of the Bessarabian Statistical Committee under the title «Review of the Guberniya of Bessarabia», questions of the development of individual branches of light industry in the territory of the Guberniya of Bessarabia during the years of 1878-1890 are considered. The reasons for the underdevelopment of enterprises in the industry and their insignificant role in the economic segment of the guberniya are analyzed. Based on the comparison of quantitative indicators for light industry enterprises in the region, the respective specialization of individual uyezds of Bessarabia is established. The data on the activity of trade enterprises, with detailed work of the stores with light industry goods, are considered. Particular emphasis is laid on the position of light industry enterprises in the territory of Southern Bessarabia, which only after 1878 was re-incorporated into the Russian Empire. The conclusions on the reasons for the industry lag and the peculiarities of the industry development in the Guberniya of Bessarabia are drawn.

Key words: light industry, trade, economy, Southern Bessarabia.